

## Vörös Imre: Péczeli József (1750–1792)

Budapest, Universitas Kiadó, 2017 (Historia Litteraria, 33), 165 l.

Péczeli József a magyar irodalom és kultúra alakulásában kivételes szerepet játszik, ahogyan azt Kazinczy Ferenc már halála után néhány évtizeddel egyértelműen megfogalmazta: „talán nem a legszebb, de a legnagyobb fénnel ragyogott közöttünk”, és hangsúlyozta, hogy a magyar kultúra ügyéért „mindenét áldozta”. Olyan időszakban hozta ezt az áldozatot, amikor a magyar nyelv, kultúra és irodalom felemelése adott csak reményt a túlélésre, Európa gazdasági, kulturális közösségéhez való csatlakozásra. Ráadásul önzetlen munkáját sok esetben úgy végezte, hogy nevéhez sem tudjuk mindig kapcsolni a fáradságos tevékenységet és az eredményeket, hiszen a Mindenés Gyűjtemény szerkesztőjeként a fiatal nemzedék írásait inspirálta, javította, gondozta hihetetlen kezdeményezőkésséggel, kitartással és munkabírással. Biztosította a folyóirat anyagi hátterét, kapcsolatot tartott a szerzőkkel és a nyomdával, kereste a megrendelőket, levelezett az olvasókkal. Külföldi tanulmányútján szerzett tapasztalatait kamatoztatta céljai elérése érdekében. Sokoldalú tevékenységét mindig az vezette, hogy hozzájáruljon a magyar nyelven olvasó, művelt közönség létrehozásához. Életéről és munkásságáról több mint egy évszázada mégsem készült monográfia, amely Takács Sándor és Gulyás Pál alapos kutatásokra épülő munkáit kiegészítette volna, leszámítva Bíró Ferenc 1965-ös tanulmányait, amelyeket kis monográfiának is tekinthetünk. Időközben azonban jelentős kutatási eredmények születtek és egy igen fontos kritikai kiadás, 1996-ban: Péczeli *Henriása*, Voltaire

*Henriade* című eposzának fordítása, amely erőteljes hatása miatt is a fordító egyik legsikeresebb munkájának tekinthető. Tudományos közvéleményünk nagyon várta már, hogy a magyar és nemzetközi kutatások felhasználásával a 18. századi magyar irodalom iránt érdeklődő szélesebb közönség számára is elérhető monográfia készüljön Péczeliről.

Vörös Imre könyve ezeket a várakozásokat teljesíti be. A 18. század végi magyar fordítási irodalom értékelésében már több ízben megmutatta kivételes szakértelmét, Péczeli munkásságának kutatása területén is. Ő volt a *Henriás*, a Voltaire eposzából készült magyar fordítás kritikai kiadásának sajtó alá rendezője. A most megjelent könyv jórészt saját kutatásaira épül, de felhasználja a magyar és a nemzetközi kutatási eredményeket. Stílusa élvezetes, megfogalmazásai pontosak, világosak, tömörök. A könyv szerkezete jól áttekinthető, fejezetei logikusan kapcsolódnak egymáshoz, terminológiája mindenütt helytálló és következetes.

A könyv címe nemes egyszerűséggel az író neve mellett a sajnálatosan rövid életét határoló évszámokat adja meg. A kronológiai sorrendet követő monográfia Péczeli életének utolsó kilenc évére koncentrálna, amikor rendkívüli dinamizmussal megvalósította irodalmi munkásságát. Az 1783 és 1792 közötti időszak a magyar felvilágosodás legintenzívebb kora, amelynek szellemi gazdagságához Péczeli József jelentősen hozzájárult. Fordításainak értékelése kerül a könyv középpontjába. Vörös érvényre juttatja a felvilágosodás-kutatás jelenlegi tendenci-

áját, amelyben az eredeti művek alkotása mellett felértékelődik a kultúra elterjesztése érdekében végzett tevékenység, amely idegen nyelvekből készült fordításokkal elősegíti a anyanyelv fejlesztését, vonzóvá teszi a színházat, valamint a kor kedvelt műfajait (eposz, történetírás, mese, folyóiratcikkek stb.), közérthetővé a tudományos ismereteket. Mértéktartóan megmutatja azt is, melyek voltak Péczeli „felkészülésének” legfontosabb elemei, milyen irodalmi és szellemi hatások érték, milyen kapcsolatrendszert alakított ki külföldön és Magyarországra való visszatérése után, hogyan gondolkodott az irodalom, a társadalom, a filozófia, a vallás különböző kérdéseiről. Rávilágít könyvgyűjteményének jelentőségére, érinti az általa létrehozott Komáromi Tudós Társaság tevékenységét. Összeköti ezeket az elemzéseket Péczeli lelkipásztori tevékenységének értő bemutatásával és több fejezetet szentel teológiai tárgyú munkáinak.

Az *Előszó*ban Vörös Imre határozottan megjelöli azokat a célokat és módszereket, amelyeket a könyv megírása során követett és felhasznált. Péczeli fordítói munkásságának tematikai összefüggése nem mindig nyilvánvaló. Az írói életpálya alakulásáról emiatt nem lehet beszélni, következésképpen Vörös Imre az írói egyéniséget rajzolja meg. Választ keres több kérdésre: van-e a különböző fordítások között stilisztikai kapcsolat, milyen témák vonzzák Péczeli választásait, és a fordítások során megfigyelhető jellegzetes és tudatos változtatások hogyan mutatják meg egyéniségét és gondolkodását. Az olvasó érdeklődését jól irányítja kérdéseivel: „miért Voltaire?”, „miért a Zaire-t választja először fordításra?”, „miért fordít bizonyos verses műveket prózában?”. A könyv a válaszokat a különböző

műfajú művek fordításainak elemzése során fogalmazza meg. A fordításokat általában jellemzi elemzéseiben, és kitűnően illusztrálja idézetekkel. Minden fejezet végén tömör konklúzióban foglalja össze a legfontosabb összefüggéseket, a leszűrhető következtetéseket. Az első kérdésre a könyv mintegy felében folyamatosan kapjuk a válaszokat. Amikor Péczeli Genfbe érkezik, Voltaire emléke még nagyon eleven, hiszen a városhoz közel élő filozófus egy évvel korábban halt meg. Történeti tragédiáinak – amelyekben Shakespeare és Racine között keresi saját útját – közönségsikere egész Európában óriási, és Péczeli jó modellt lát benne a magyar színház kezdeti időszakában a színjátszás igényeinek kielégítésére és a közönség izlésének formálására. A történelemtől való gondolkodása és főleg az, hogy történetírásaiban középpontba helyezte a művelődéstörténetet, valamint nem utolsó sorban az üldözöttek – és köztük a protestánsok – védelmezése Péczeli egyetértését váltották ki. A kevésbé tájékozott olvasó számára a lefordított művek rövid bemutatását és tartalmi összefoglalását is közli a szerző, így értékelései önmagukban is egészet alkotnak.

A könyv megállapításai a fordítástörténet mellett jelentősek a korabeli magyar nyelvű színház, az irodalomelmélet, és kiváltképpen az eposz és a mese műfaja, valamint a verstan vonatkozásában. Fontos összefüggésekre mutat rá az újságírás, a történeti gondolkodás, és az érzelmkultusz között. Új szempontok bevezetésével láttatja a Mindenes Gyűjtemény szerepét a korabeli kulturális életben, sajátosságait, enciklopédikus jellegét. Részét képezi a protestáns lelkész erkölcsi és teológiai munkáinak bemutatása és elemzése is, bár ezeknek idegen forrásait Vörös Imre

nem kutatja, az egyháztörténészek kompetenciájára bízva a kérdést.

Külön ki kell térni a monográfiának azokra a fejezeteire, amelyekben eddig nem ismert forrásokot tár fel Vörös Imre, illetve a korábbiakban tárgyalt műveket új összefüggésbe helyezi. A *Haszonnal mulatató mesék* című fejezet a lefordított és az eredeti mesék kérdését tárgyalja. A *Péczei József, Nagy Frigyes fordítója* és a *Rövid históriák* a forrásfeltárás vonatkozásában is új eredményeket tartalmaz. Vörös Imre összeveti az előbbi munka fordítását az eredetivel, s Péczeli társadalmi gondolkodására következtet az egyes terminusok lefordítása során megfigyelt eltérésekből. A *társadalmi szerződésre* például a fordítónak láthatóan nincs „megrögzült szakterminusa”, állapítja meg, és ennek okát abban látja, hogy a kérdés „nem áll gondolkodása középpontjában”. A *Rövid históriák* egyik forrását Voltaire történeti műveiben látja, és idézi a forrásként szolgáló írásokat, rámutatva teljes szövegegyezésekre. Úgy véli, hogy a gondolati rokonság az eredeti és a fordító között ebben a műben a kortárs történeti érdeklődés mellett elsősorban a háborúk katasztrofális hatásáról való meggyőződésben lelhető fel, míg az eltéréseket a fordító kihagyásai jelzik.

A különböző művek fordítása során végrehajtott tartalmi-stilisztikai változtatások vonatkozásában a könyv elemzései hangsúlyozzák a fordító egyéni adottságait és meggyőződését: kiemelik az uralkodó

szerepének sajátos felfogását (szakrális királyság), a Biblia nyelvéhez közel álló szóhasználatot, a képiséget, az érzelmességet, a magyar olvasó ismereteihez való közelítést. A monográfia erénye, hogy Péczelitől sokat és hosszan idéz, és az idézeteket legtöbb esetben párhuzamba állítja a francia forrasszöveggel. Emiatt nemcsak az érvelések nagyon meggyőzőek, hanem a 18. századi író sok nehezen fellelhető szövege is elérhetővé válik az olvasónak.

A monográfiát gondosan elkészített *Névmutató* teszi könnyebben használhatóvá, és Péczeli művei korabeli és későbbi kiadásai, röpiratai és rövid ismeretterjesztő kiadványai, valamint a róluk írt szakmunkák referenciáit tartalmazó *Bibliográfia* egészíti ki.

Vörös Imre monográfiája számvetés az eddigi Péczeli-kutatásokkal: utal a 19–20. század fordulóján készült, nehezen fellelhető tudományos munkákra, valamint az utóbbi évszázad kutatási eredményeire. Konceptiója eredeti, elemzései, érvelései meggyőzőek, jól átgondolt céljait következetesen megvalósítja. Monográfiája Péczeli József egyéniségéről és munkásságának jelentőségéről átfogó szemléletű, részleteiben sok új kutatási eredményt tartalmaz, ugyanakkor kézikönyvként is lehet olvasni. Megjelenése fontos esemény a magyar felvilágosodás kutatásában.

*Penke Olga*

Szegedi Tudományegyetem